

Rafał Dydycz

Organizacja i działalność parafii neounickich¹ w diecezji podlaskiej

Rafał Dydycz

The organization and activity of the neounion congregations in the diocese of Podlasie

During the interwar, in the area of diocese of Podlasie, a new rite – neounion – was set up, on the authority of the Pope. This article presents reasons of forming, territorial development and the activity of the rite throughout the Podlasie region. It points out the role of Henryk Przeździecki – the bishop of Podlasie, while forming the new rite. The author also gives reasons of a downfall of neounion and explains why it didn't succeed.

Keywords: neounion, Podlaska diocese, Przeździecki bishop, Second Polish Republic

Рафал Дидич

Організація і діяльність неоуніатських парафій у Підляській дієцезії

У період міжвоєнного двадцятиріччя на теренах Підляської дієцезії було створено – за дорученням Папи Римського – новий католицький обряд, т. зв. Неоунію. У статті розглянуто причини виникнення, територіальний розвиток та прояви діяльності цього обряду на Підляшші. З'ясовано також роль підляського єпископа Генрика Пшездзецького у формуванні цього обряду. Автор показує також причини, з яких неоунійна акція занепала і не завершилась успіхом.

Ключові слова: неоунія, Підляська дієцезія, єпископ Пшездзецький, Друга Річ Посполита

Temat powstania i historia obrządku wschodniego w II RP był poruszany w pracach Florentyny Rzemieniuk¹, Stanisława Stępnia², Zofii Waszkiewicz³ czy też Michała Wójciuka⁴. Natomiast w ujęciu regionalnym, dotyczącym działalności neounijnej na terenie diecezji podlaskiej pisali Bożena Łomacz⁵, Witold Bobryk⁶, Andrzej Tłomacki⁷ czy też piszący te słowa⁸. Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie w zarysie historii organizacji i działalności parafii neounijnych na terenie diecezji podlaskiej czyli siedleckiej w dwudziestoleciu międzywojennym, a także opisać kryzys i likwidację tych placówek za wyjątkiem jedynej pozostałej na terenach Polski parafii obrządku

bizantyńsko-słowiańskiego w Kostomłotach.

Powstanie neounii, czyli nowego obrządku katolickiego na ziemiach polskich miało miejsce na południowym Podlasiu i ściśle związane było z burzliwymi dziejami tego regionu. Początek dwudziestego stulecia, to czas wielu zmian w strukturze religijnej Podlasia. Na przełomie XIX i XX w. tereny ówczesnej guberni siedleckiej, której kształt w przybliżeniu odpowiadał późniejszej diecezji podlaskiej, zamieszkiwało 120 811 prawosławnych, co stanowiło ponad 15% spośród całej ludności guberni. Natomiast w interesujących nas czterech wschodnich powiatach, na terenie których w latach późniejszych powstały parafie neounickie, odsetek prawosławnych wyglądał następująco: w bialskim 26% ludności prawosławnej; konstantynowskim 31%; radzyńskim 8% i włodawskim 57%⁹. Sytuacja ta uległa jednak zmianie w roku 1905, kiedy to władze rosyjskie wydały tzw. ukaz tolerancyjny, mocą którego była ludność unicka mogła teraz wybierać między prawosławiem, do którego została wcielona siłą, a wyznaniem katolickim, jednak tylko w obrządku rzymskim. Spowodowało to masowy odpływ ludności od prawosławia i procesje przechodzących na katolicyzm. Władze rosyjskie próbowały powstrzymać ten proces przez utworzenie guberni chełmskiej, w skład której miałyby wejść tereny czterech interesujących nas powiatów¹⁰. Jednak działalność związana z utworzeniem guberni chełmskiej i przyłączenie jej bezpośrednio do cesarstwa zostały przerwane w zarodku przez wybuch I wojny światowej w 1914 r. Na skutek ponoszonych porażek, w roku 1915 władze rosyjskie zarządziły ewakuację podlaskich terenów, tzw. «bienieństwo». Jak podaje B. Korzeniewski, cztery interesujące nas powiaty: bialski; konstantynowski, radzyński i włodawski opuściło w tym czasie 75 006 osób w tym 60 256 prawosławnych. Pozostało natomiast 164 953, z czego tylko 4 156 prawosławnych.¹¹ Rok 1918 i odzyskanie przez Polskę niepodległości otworzył nowy rozdział w dziejach ludności wyznania prawosławnego, zamieszkującej tereny Podlasia. Nowo odrodzona Polska była państwem, w którym dominująca rolę zdobyło wyznanie katolickie, dodatkowo religia prawosławna kojarzyła się z trwającymi ponad sto lat zaborami i z działaniami antypolskimi, stąd niechętny stosunek władz państwowych do tego wyznania. Wszystkie te okoliczności spowodowały zmianę w strukturze wiernych. Jak podaje w swej pracy Rafał Dmowski, na podstawie spisu z 1921 r. możemy powiedzieć, iż obszary diecezji zamieszkiwało 38 042 osób wyznania prawosławnego, co w odniesieniu do 808 038 osób zamieszkałych te tereny stanowiło nie-

całe 5% mieszkańców¹². Odsetek prawosławnych zamieszkałych w owym czasie w czterech powiatach, na terenie których powstała neounia, wynosił: bialski – 16%, konstantynowski – 6%, radzyński – 2%, włodawski – 26%¹³. Na całym terenie diecezji podlaskiej funkcjonowało w tym roku natomiast osiem parafii prawosławnych, w tym w powiecie bialskim: w Kobylanach, Sławatyczach, Zabłociu; konstantynowskim w Nosowie; i we włodawskim w Kosyniu, Sosnowicy, Uhrusku i Włodawie¹⁴. Rzadka parafialna sieć Cerkwi prawosławnej na Podlasiu sprawiała duże problemy nielicznym pozostałym wiernym. Sytuacja ta, a ponadto brak odpowiednich duchownych, niechęć władz polskich do zezwalania na utworzenie nowych parafii, spowodowała powstanie koncepcji powołania nowej unii pomiędzy Kościołem katolickim a wiernymi prawosławnymi, tzw. neunii.

Z inicjatywą powołania tego nowego katolickiego obrządku wystąpił na początku lat dwudziestych biskup podlaski Henryk Przeździecki. Jak podaje Bożena Łomacz, już w 1918 r. pojawili się u niego prawosławni, którym brakuje duszpasterzy. Prosilili biskupa o zapewnienie posług religijnych, ale z zachowaniem własnego obrządku. Z takimi postulatami zwracali się wierni z Choroszczyńki, Dokudowa, Ortela Królewskiego i Kuraszowa¹⁵. Hierarcha ten podczas wizyty w Rzymie w roku 1923 przedstawił papieżowi plan utworzenia nowej unii, czyli przyłączenia prawosławnych do Kościoła katolickiego z zachowaniem całego obrządku synodalnego. Założenia tego projektu wydawały się korzystne dla zainteresowanych stron. Ludność prawosławna miała otrzymać opiekę duchową w obrządku, do którego była przyzwyczajona. Kościół katolicki zwiększał swój stan posiadania, przyłączając wiernych prawosławnych do jedności z katolicyzmem, wypracowując sobie w ten sposób metody i drogę na przyłączenie Rosji do katolicyzmu. Natomiast trzecią stroną, która mogłaby odnieść korzyści z tejże unii, było państwo polskie. Powstanie nowego obrządku wschodniego stanowiło swego rodzaju konkurencję dla obrządku grekokatolickiego. Ten ostatni bowiem, zdominowany przez żywioł ukraiński, był postrzegany jako zagrożenie dla spójności odradzającego się państwa. Nowy wschodni obrządek stanowiłby również konkurencję dla prawosławia, postrzeganego jako skompromitowane wyznanie przez związanie z władzami rosyjskimi. Inicjatywa przyłączania wiernych prawosławnych do jedności z Kościołem katolickim, przy zachowaniu ich obrządku spotkała się z aprobatą Stolicy Apostolskiej. Propozycje biskupa padły zatem na podatny grunt, gdyż papieżstwo nie porzucało myśli

o przyciągnięciu prawosławnych do jedności¹⁶. 21 stycznia 1924 r. ukazał się dekret Stolicy Apostolskiej, na mocy którego bp Przeździecki otrzymał pełnomocnictwa do powoływania parafii katolickich obrządku bizantyjsko-słowiańskiego na terenie podległej mu diecezji¹⁷. Na podstawie otrzymanych papieskich instrukcji oraz własnych doświadczeń, biskup podlaski sporządził Instrukcję dla kapłanów obrządku wschodniego, ogłoszoną 19 czerwca 1924 r. Była ona skierowana do duchownych mających w przyszłości pracować na rzecz neounii. Zalecał w niej przestrzeganie czystości obrządku prawosławnego (synodalnego). Również wygląd zewnętrzny i wewnętrzny świątyń, język liturgiczny, strój duchownych pozostawały takie same jak w prawosławiu, a jedynym zewnętrznym wyróżnikiem miało być wspomnienie podczas liturgii imienia papieża i biskupa siedleckiego oraz dodanie filioque do wyznania wiary¹⁸.

Po otrzymaniu uprawnień, biskup Przeździecki rozpoczął na terenie swej diecezji proces tworzenia nowego obrządku. W czerwcu i lipcu podczas wizytacji parafii rozmawiał z ludnością prawosławną i sprawdzał możliwości utworzenia ośrodków neounijnych¹⁹. Jego działalność poddawana była obserwacji władz państwowych. Spotkała się z niechęcią, gdyż, jak uzasadniał wojewoda lubelski w piśmie skierowanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, wprowadzenie nowego obrządku byłoby niekorzystne dla państwa polskiego²⁰.

Pomimo nieprzychylnego stosunku władz administracyjnych do akcji neounijnej, biskup Przeździecki kontynuował swą działalność, mającą na celu przywrócenie prawosławnych – potomków byłych unitów do Kościoła katolickiego. Już w lipcu 1924 r. na tereny powiatu włodawskiego przybyło trzech misjonarzy słowiańskiego obrządku. Stanowili oni różnorodną grupę, każdy z nich dołączył do akcji z innych pobudek. W skład tejsze grupy wchodził: były ksiądz prawosławny Sawa Spytecki, przyjęty do Kościoła katolickiego przez biskupa Przeździeckiego, francuski jezuita, nie mówiący po polsku tylko po rosyjsku, o. Karol Bourgeois i młody, niedawno wyświęcony jezuita z Krakowa O. Malinowski. Kilka tygodni później dołączył do nich czwarty – Mikołaj Hałas, który swoim wyglądem nie odbiegał od wyglądu zewnętrznego popa, czym zdobył sobie uznanie wśród ludności. Początkowo chcieli się osiedlić w miejscowości Sobibór niedaleko Włodawy, ale wobec niechęci miejscowej ludności prawosławnej, przenieśli się do Holi w gm. Turna, gdzie objęli kościół pounicki²¹. Dzięki staraniom tych księży i wspar-

ciu kurii biskupiej udało się podnieść z ruiny kościoł w Holi i 17 sierpnia 1924 r. odprawiono w obecności 100 osób pierwszą mszę św. w obrządku wschodniosłowiańskim²². Wprawdzie Bouregois, Malinowski i Spytecki we wrześniu 1924 r. przenieśli się do Albertyna, to dzięki pracy pozostałego w Holi ks. Hałasa, wiosną 23 marca 1925 r. wystawiono dekret założycielski tejże parafii, pod wezwaniem czczonej w Kościele wschodnim św. Prakseidy, znanej jako Paraskiewia, Panny i Męczenniczki²³. Kontynuując akcję, w tym samym roku utworzono jeszcze trzy parafie wschodniego obrządku: 28 lipca – pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty w Bublu Starym,²⁴ i tegoż samego dnia parafię pod wezwaniem św. Demetriusza Biskupa i Męczennika w Kijowcu²⁵. Natomiast trzy dni później 1 sierpnia utworzono parafię św. Trójcy w Połoskach²⁶. Kolejne dwie powstały w roku następnym: 8 września p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Terespolu²⁷ i 15 grudnia p.w. św. Mikołaja w Zabłociu²⁸. 31 stycznia 1927 r. natomiast została utworzona parafia p.w. św. Nicefora w Kostomłotach²⁹, natomiast w roku kolejnym – p.w. św. Prakseidy w Dokudowie³⁰. W latach trzydziestych, wobec zmniejszenia się ilości chętnych erygowano trzy placówki neounijne: 28 stycznia 1931 r. p.w. św. Jerzego Męczennika w Szóstce³¹, 1 listopada 1933 r. p.w. św. Michała Archanioła w Kodniu³² i pod koniec tegoż okresu 1 marca 1939 r. w Białej Podlaskiej³³. Łącznie w diecezji podlaskiej założono w dwudziestolecie międzywojennym 11 parafii neounickich, z czego udokumentowano działalność dziewięciu, gdyż parafia w Kijowcu nie wyszła poza stan organizacji. Podobnie było z placówką neounijną w Białej Podlaskiej, której w rozwinięciu działalności przeszkodził wybuch wojny.

Pozostałe parafie w trakcie dwudziestolecia międzywojennego borykały się z wieloma problemami. Pierwszym z nich było uzyskanie świątyni, najczęściej były to kościoły – były cerkwie przejmowane przez diecezję po I wojnie światowej. Doprowadzało to często do konfliktu z podzieloną w sprawie neounii ludnością. Szczególnie widoczne było to w Bublu Starym, gdzie pomimo prawnego posiadania cerkwi przez kościół katolicki, mieszkańcy, prawdopodobnie pod wpływem proboszcza sąsiedniej parafii prawosławnej w Gnojnie, odmówili księdzu M. Jaczynowskiemu wstępu do cerkwi. Stan zawieszenia trwał do roku 1930, kiedy to wybudowano cerkiew na gruntach we wsi Pawłów Stary, natomiast cerkiew w Bublu Starym pomimo korzystnych dla katolików werdyktów sądów, pozostała w rękach ludności prawosławnej³⁴. Podobne spory towarzyszyły powstawaniu parafii w Kostomłotach. Po jej

erygowaniu w 1927 r. ówczesni księża obsługujący tę placówkę: E. Różycki i T. Czyszkowski powrócili do prawosławia. Klucze do cerkwi przekazali mnichowi z Jablecznej, aby to on mógł zarządzać świątynią w Kostomłotach. Wydarzenie to spowodowało podział wśród mieszkańców miejscowości na zwolenników neounii i prawosławia. Konflikt doprowadzał do wielu gorszących scen w pobliżu i w samej cerkwi. Sytuację unormowało wydanie wyroku przez sąd w 1928 r., na mocy którego prawosławni musieli oddać klucze do cerkwi neounitom i opuścić przygotowaną dla nich plebanię³⁵.

Kolejnym problemem związanym z początkowym istnieniem neounii był także brak odpowiednio wykształconych kapłanów. Dlatego początkowo biskup Przeździecki kierował do pracy neounijnej kapłanów, którzy przeszli na katolicyzm z prawosławia. B. Łomacz w pierwszym pięcioleciu (1925–1929) odnotowała dziewięć takich przypadków³⁶. W następnych latach starano się wykształcić własnych duchownych. W tym celu otwarto w 1928 r. seminarium wschodnie w Dubnie. Prowadzili je od 1931 r. jezuici ze swojej wschodniej misji w Albertynie³⁷. Jak podaje W. Bobryk, w dwudziestoleciu międzywojennym na terenie diecezji podlaskiej pracowało ośmiu absolwentów tegoż seminarium³⁸, natomiast dwóch kolejnych przybyło w czasie i po wojnie. Inną grupą kapłanów wschodniego obrządku stanowili przedstawiciele grekokatolickiego zakonu – studytów (Monaci Studiti Ucraini). Na początku lat trzydziestych przejęli oni dwie placówki – w Zabłociu i w roku następnym w Szóstce. Przez kilka lat ich posługi przewinęło się przez obie parafie siedmiu zakonników³⁹, jednak z powodu oskarżeń o szerzenie wśród ludności propagandy ukraińskiej⁴⁰ zakończyli swą działalność w diecezji podlaskiej w 1938 r. Innym zakonem prowadzącym pracę religijną wśród wiernych obrządku wschodniego na Podlasiu była wschodnia gałąź zakonu oblatów (Oblati Mariae Immaculatae), którzy przy przekazaniu ich opiece obrazu NMP w Kodniu zobowiązali się do posług wśród wiernych obrządku wschodniosłowiańskiego⁴¹. Wszystkich kapłanów obrządku wschodniosłowiańskiego w diecezji podlaskiej, zarówno pochodzących z prawosławia, jak i również kształconych w Dubnie, oraz kierowanych przez wspierające akcje zakony w okresie dwudziestolecia międzywojennego było 28⁴².

Parafie neounickie zakładane w dwudziestoleciu międzywojennym na terenie diecezji podlaskiej były jednostkami rozległymi obszarowo, obejmującymi obszar od kilkunastu do kilkudziesięciu miejscowości. Oczywiście były to wartości czysto teoretyczne, gdyż w praktyce do cerkwi parafialnych uczęsz-

czali wierni z miejscowości, w której istniała parafia oraz kilku okolicznych. Prawdopodobnie w pierwszych latach funkcjonowania neonii na terenie diecezji podlaskiej biskupowi H. Przeździeckiemu chodziło o pokrycie terenów wschodnich strukturami parafii neounickich, a następnie ich zagęszczenie, zgodnie z potrzebami i prośbami wiernych. Pomimo wielu kłopotów: sporów z ludnością prawosławną, niechęci władz administracyjnych oraz problemów z duchownymi, powstałe parafie neounickie, które mogły liczyć na wsparcie biskupa, starały się funkcjonować w normalny sposób. Pierwsze dane dotyczące liczby wiernych możemy znaleźć w protokole zorganizowanego przez bp. Przeździeckiego trzeciego zjazdu duchownych obrządku wschodniosłowiańskiego z terenu diecezji. Miał on miejsce 5. grudnia 1929 roku. Podczas przygotowań do tego spotkania proboszczowie parafii musieli zebrać odpowiednie dokumenty świadczące o ich pracy. Dzięki tym danym wiemy, iż w tym momencie aktywnie działało sześć parafii, spośród nich najwięcej wiernych skupiała placówka w Holi – 1 879 wiernych, Dokudowie – 356, Terespolu 350, Kostomłotach – 244, Połoskach – 90 i Zabłociu – 21. Łączna liczba wiernych wyniosła wtedy 2940⁴³. Jak widać z powyższych danych, ponad połowa wiernych znajdowała się w najstarszej parafii, w której bez zmian przez 12 lat posługiwał ks. Hałas, pozostałe natomiast ośrodki neounijne skupiały mało wiernych, a dwie spośród założonych, Bubel Stary i Kijowiec, nie funkcjonowały. Lata trzydzieste nie przyniosły istotnych zmian stanu liczebnego wiernych i statusu duchownych. W ostatnim roku dwudziestolecia międzywojennego funkcjonowało 9 parafii spośród których najliczniejszą była nadal parafia w Holi – 492 wiernych, Dokudów – 392, Terespol – 250, Kostomłoty – 239, Połoski – 173, Kodeń – 81, Bubel – 80, Szóstka – 40 i Zabłocie – 3 wiernych. Łączna liczba wiernych zmalała do 1 750⁴⁴.

Pomimo niewielkiej liczby wiernych placówki neounijne istniały nadal, jednak głównie dzięki zaangażowaniu biskupa, który będąc inicjatorem całej akcji podtrzymywał ją na terenie swojej diecezji.

Neunia, powstała w dwudziestolecu międzywojennym na terenie diecezji podlaskiej, nie spełniła roli, jaką przewidział dla niej jej orędownik biskup Przeździecki. Nie udało się doprowadzić do powrotu prawosławnych do jedności z Kościołem katolickim. 1 750 wiernych na terenie diecezji siedleckiej w porównaniu do ponad 50 tysięcy prawosławnych, jacy zamieszkiwali trzy powiaty: bialski, radzyński i włodawski w roku 1931, świadczy o porażce tendencji unionistycznych. Dodatkowym argumentem za tym, iż była to

nieudana próba, jest dalszy los parafii neounickich. Zawieruchę II wojny światowej przetrwały cztery parafie – w Buble Starym – Pawłowie Starym, Połoskach, Kodniu i Kostomłotach, natomiast powojenne przemieszczenia ludności spowodowały, iż do dziś przetrwała tylko jedna parafia obrządku bizantyjsko-słowiańskiego w Kostomłotach jako świadectwo tej nieudanej próby zjednoczenia kościołów na Podlasiu.

- ¹ Określenie neounia jest jednym z wielu stosowanych na określenie powstałego w latach dwudziestych nowego obrządku, inne równoznaczne to wschodniosłowiański, bizantyjsko-słowiański, bizantyńsko-słowiański, wschodniokatolicki, które to określenia będą stosowane w niniejszym artykule wymiennie z neounią.
- ² Rzemieniuk F. Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (Neounia). – 1999.
- ³ Stępień S. Nowa unia kościelna – obrządek bizantyńsko-słowiański // Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. – T 2. – 1994. – S. 141-194.
- ⁴ Waszkiewicz Z. Neounia – nieudany eksperyment? // Czterechsetlecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596-1996. / Red. S. Alexandrowicz i T. Kempa. – 1998. – S.127-147.
- ⁵ Wójciuk M. Specyfika organizacji i zarys charakteru Cerkwi katolickiej obrządku bizantyjsko-słowiańskiego o liturgicznej tradycji synodalnej na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w latach 1924-1939 // Koło Historii. Materiały Koła Naukowego historyków studentów Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. – 2007. – N 7. – S. 121-168.
- ⁶ Łomacz B. Praca duszpasterska duchowieństwa neounickiego (diecezja podlaska w latach 1923-1939) // Novum. – 1980. – N 5. – S. 81-103.; oraz teże, Neounia w diecezji siedleckiej // Chrześcijański wschód a kultura polska / Red. R. Łużny. – 1989. – S. 55-75.
- ⁷ Bobryk W. Korespondencje z diecezji siedleckiej w piśmie «Druh» // Prasa podlaska w XIX-XXI wieku Szkice i materiały / Pod red. A. Kołodziejczyka i D. Grzegorzczuka. – Tom 2. – 2004. – S. 183–198; tenże. Działalność zakonów greckokatolickich wśród wiernych obrządku bizantyńsko-słowiańskiego na terenie byłego Królestwa Polskiego w okresie międzywojennym // Rola monasterów w kształtowaniu kultury ukraińskiej w wiekach XI-XX / Red. A. Gronek, A. Nowak. – 2014. – S. 179-189.
- ⁸ Tłomacki A. Kościół rzymskokatolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (kościół neounicki) na południowo-wschodnim Podlasiu w latach 1924-1947 // Radzyński Rocznik Humanistyczny. – T. 5. – 2007 – S. 96-130.
- ⁹ Dydycz R. Próba odnowienia unii na Południowym Podlasiu na przykładzie dziejów parafii bizantyńsko-słowiańskiej Buble Stary – Pawłów Stary // Dzieje Ziemi Łosickiej. Z historii mniejszości narodowych, kulturowych i religijnych / red. A. Indraszczyk. – 2010. – S. 85-98.– Tenże. Neounijna akcja biskupa Henryka

- Przeździeckiego // Podlaski Kwartalnik Kulturalny. – 2014. – N 4. – S. 22–36. Tenże. Wiadomości Diecezjalne Podlaskie jako źródło do historii neounii na terenie diecezji podlaskiej w dwudziestolecium międzywojennym // Prasa podlaska w XIX-XXI wieku. Szkice i materiały. / Red. J. Cabaj. – Tom 4. – 2015. – S. 109-124.
- ¹⁰ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года / Изд. центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел; Под ред. Н. А. Тройницкого. – [СПб.], 1897-1905. – [Вып. 6] :Наличное население обоого пола по уездам и городам, с указанием преобладающих вероисповеданий и главнейших сословий. – 1905. – S. 44.
  - ¹¹ O wydarzeniach przełomu wieków na Chełmszczyźnie i Podlasiu // Szabaciuk A. «Rosyjski Ulster». Kwestia Chełmska w polityce imperialnej Rosji w latach 1863–1915. – 2013.
  - ¹² Korzeniewski B. Południowe Podlasie w okresie I wojny światowej. – 2009. – S. 115.
  - ¹³ Dmowski R. Unitis Viribus diecezja podlaska w II Rzeczpospolitej. – 2013. – S. 62.
  - ¹⁴ Skorowidz miejscowości Rzeczpospolitej Polskiej, opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. – Tom 4. Województwo Lubelskie. – Warszawa, 1924. – S. VIII-XV.
  - ¹⁵ Pelica G. J. Kościół Prawosławny w województwie lubelskim (1918-1939). – 2007. – S. 42.
  - ¹⁶ Łomacz B. Neounia w diecezji siedleckiej // Chrześcijański wschód a kultura polska. / Red. R. Łużny. – 1989. – S. 58.
  - ¹⁷ Mróz M. W kręgu dyplomacji watykańskiej. Rosja, Polska, Ukraina w dyplomacji watykańskiej w latach 1917-1926. – 2004. – S. 330.
  - ¹⁸ Wójciuk M. Dz cyt. – S. 138-139.
  - ¹⁹ Stępień S. Dz. cyt. – S. 153-154.
  - ²⁰ Np. Rozmowa biskupa z mieszkańcami Bublą na temat przysłania im księdza, który by odprawiał w obrządku wschodnim, ale uznawałby papieża za głowę kościoła. Części mieszkańców pomysł się spodobał, innym nie bardzo. W: Archiwum Państwowe W Lublinie (APL). Urząd wojewódzki lubelski – Wydział Społeczno-polityczny (UWL – WSP). – Sygn. 854. – S. 4.
  - ²¹ APL, UWL – WSP. – Sygn. 853. – S. 25-27. W odpowiedzi na to pismo minister przyznaje rację wojewodzie i zaleca w związku z tym zachowanie neutralności wobec nowego obrządku. Zob. APL, UWL – WSP. – Sygn. 854. – S. 11.
  - ²² APL, UWL – WSP. – Sygn. 854. – S. 18.
  - ²³ Tamże. – S. 21-22.
  - ²⁴ Dekret Utworzenia Parafii Hola // Wiadomości Diecezjalne Podlaskie (WDP). – 1925. – N 3-4. – S. 134-136.

- ²⁵ Dekret utworzenia parafii Bubel Stary // WDP. – 1925. – N 8-9. – S. 223-224.
- ²⁶ Dekret utworzenia parafii Kijowiec // WDP. – 1925. – N 8-9. – S. 224-225.
- ²⁷ Dekret utworzenia parafii Połoski // WDP. – 1925. – N 8-9. – S. 222-223.
- ²⁸ Dekret utworzenia parafii Terespol // WDP. – 1926. – N 9-10. – S. 292-293.
- ²⁹ Dekret utworzenia parafii Zabłocie // WDP. – 1927. – N 1. – S. 2-3.
- ³⁰ Rzemieniuk F. Dz. Cyt. – S. 275.
- ³¹ Dekret utworzenia parafii Dokudów // WDP. – 1928. – N 2. – S. 42-43.
- ³² Dekret utworzenia parafii Szóstka // WDP. – 1931. – N 1. – S. 9-10.
- ³³ Dekret utworzenia parafii Kodeń // WDP. – 1933. – N 11-12. – S. 351-352.
- ³⁴ Dekret utworzenia parafii Biała Podlaska // WDP. – 1939. – N 1-2. – S. 11-12.
- ³⁵ Dydycz R. Próba odnowienia unii ... – S. 85-98.
- ³⁶ Rzemieniuk F. Dz. cyt. – S. 276-185.
- ³⁷ Łomacz B. Neounia w diecezji... – S. 64.
- ³⁸ Piątkiewicz W. Prawda o Albertynie. – 1932. – S. 40.
- ³⁹ Bobryk W. Korespondencje z ... – S. 185.
- ⁴⁰ Bobryk W. Działalność zakonów ... – S. 182-186.
- ⁴¹ APL, UWL – WSP, sygn. 856. – S. 110, od czasu wszczęcia propagandy unii nastąpił wzrost szowinizmu ukraińskiego wśród ludności wskutek prowadzonej działalności ukraińskiej przez duchownych unickich o przekonaniach wybitnie ukraińskich.
- ⁴² Umowa pomiędzy J. E. Ks. biskupem podlaskim a W. O. Prowincjałem Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Najświętszej i Niepokalanej Marii Panny w Polsce, w sprawie objęcia przez tychże OO. Oblatów kościoła i parafii w Kodniu, diecezji podlaskiej. Szczególnie jej punkt VIII, w: WDP. – 1927. – N 9. – S. 299-300 łącznie Oblatów wschodniego obrządku na terenie diecezji pracowało 3.
- ⁴³ Dydycz R. Wiadomości ... – S. 116-117.
- ⁴⁴ Protokół konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego, diecezji siedleckiej czyli podlaskiej, odbytej w dniu 5 grudnia 1929 r. w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Biskupa Ordynariusza // WDP. – 1929. – N 12. – S. 366-383.
- ⁴⁵ Protokół VIII konferencji z kapłanami obrządku wschodnio-słowiańskiego, diecezji siedleckiej czyli podlaskiej, odbytej w dniu 25 stycznia 1939 r. w Siedlcach pod przewodnictwem J. E. Biskupa Ordynariusza // WDP. – 1939. – N 1-2. – S. 12-24.